

ग्रन्थकर्ता
हरि
विनायक
दात्ये

शारदा

१६ माघ १८९०
५ फेब्रुवारी १९६९

संगीत-शब्द-सूची

गायनी
कला

हरि विनायक दात्ये

ना द ब्र ह्म

चैतन्यं सर्वभूतानां विवृतं जगदात्मना ।
नादब्रह्म तदानन्दम् अद्वितीयम् उपास्महे ।। संगीतरत्नाकरः

हरि विनायक दात्ये । अस्माकं मित्रोत्तमः । नादमाधुर्यलुब्धः । पुण्यपत्तने राष्ट्रीय-स्वयंसेवक-संघस्य 'घोष-'विभाग-प्रमुखः । हिन्दुस्थान-साहित्य-प्रकाशन-संस्था-संचालकः । सहृदयः । रसिकः । चिन्तनशीलः । अभ्यासव्रतः । अनेन वाद्य-वृन्दसंचालनकर्मणि व्ययीकृतं स्वीयम् आयुः । परम् अन्ततो गत्वा स्वीयम् अध्ययनफलम् अस्माकं सर्वेषां पुरस्तात् स्थापितम् । तस्य नाम 'गायनी कळा' । संगीतशास्त्रविषयकम् अभिनवम् इदं ग्रन्थरत्नम् । महान् अस्य रचनायां तेषां परिश्रमः । कठोरं तपः । सूक्ष्मेक्षिकया निरीक्षणम् । परीक्षणम् । चिन्तनम् । अक्षरीकरणम् ।

इदम् अक्षरं ग्रन्थरत्नं 'शारदा'कारैः प्रशंसितम् । तत्र कारणम् ? ग्रन्थरत्नस्य संस्कृतमूलता ।

इयं तत्र प्रतिपाद्यानां विषयाणाम् अनुक्रमणिका । १ रूपरेषा २ नाद ३ संवादभाव ४ स्वरकुल ५ स्वराक्षरे ६ कालमान ७ शक्तिलेखन-वर्णलेखन ८ रचना ९ वाग्गेयकार-कलाकार १० वाद्यविवरण ११ वर्णाक्षरें १२ स्वरान्तर १३ संक्षेपचिह्नें १४ शुद्धलेखन १५ सांघिक १६ साधनम् ।

वंशीज-शंखज-अवनद्ध-वाद्य-कुलेषु वेणु - नागाङ्ग - स्वरद-गोमुख-तूर्यशृङ्ग-प्रतानप्रतूर्य-महाशङ्ख-विषाण - पौण्ड्र - गोमुखी - मृदङ्ग - पणव-खरजानक-पूर्णानक-प्रभृतीनां वाद्यविशेषाणां सचित्रं (आर्टप्लेट) परिचयः ।

३३ पाठैः स्वर-मात्रा-यति-चिह्नादीनां पाठनम् । तत्र तत्र चित्र-मुद्रा-विन्यासः । १३ परिशिष्टेषु स्वर-श्रुति-पाश्चात्यस्वर-संवादभाव-स्वरकुल-मेल (थाट)-रागलक्षण-मात्रा-लय-ताल-हार्मोनियमरचना-स्टाफ-नोटेशन-पं. पलुस्कर–पं. भातखण्डे लेखनपद्धतिः–इति विषयविन्यासः ।

त्रयोदशं परिशिष्टं शब्दसूची । तत्र त्रिशताधिकाः (३००) संगीतोपयोगिनः शब्दाः । तत्र प्राचुर्यं संस्कृतस्य । नायम् अपघातः । अपरिहार्यम् इदम् । पारिभाषिक-कोषकार्याणां कृते संस्कृतम् एव शरणम् । न मार्गान्तरम् । अतः संस्कृतं सर्वशास्त्रोपकारकम् । सर्वेषां साहाय्यकम् । सर्वाधारमूलम् । अमुम् एव सिद्धान्तं स्पष्टीकर्तुम् अस्मिन् अङ्के संगीतशब्दसूची प्रकाश्यते । अभिनन्दनं सूचीकाराणां मित्रवराणां ह.वि.दात्ये महोदयानाम् ।

ब्रह्मचारिणः मित्रोत्तमस्य इदं ग्रन्थरत्नरूपम् अपत्यं सर्वत्र दशदिक्षु चिरं कीर्तिरूपं जीवतु । सुयशः संपादयतु । प्रार्थ्यते 'शारदा'कारैः इयं विद्यावंशवृद्धिः । तदर्थं सर्वे रसिकाः १२ मुद्रामूल्यप्रेषणेन रत्नम् इदं स्वीकुर्वन्तु । प्रेषयन्तु मुद्राद्वयम् । त्वर्यताम् । ग्रन्थरत्नं संगृह्यताम् ।

परिशिष्ट १३ | शब्दसूची

(केवळ संगीतोपयोगी)

[ओळीच्या अखेरीस असणारे अंक पृष्ठ-क्रमांकांचे आहेत.]

अ – अवग्रहाचें आद्याक्षर; अवग्रहासाठीं उच्चारावयाचें अक्षर. ४६.
अग्रणी – प्रमुख गायक-वादक; दल-प्रमुख किंवा वाद्य-प्रमुख.
अग्रवत् – पुढच्याकडे पाहून; पुढच्याचें ऐकून; समोरच्याप्रमाणें.
अग्रवर्ती – इतरांनीं अनुसरण्यासाठीं प्रथम म्हणणारा-वाजविणारा-सांगणारा.
अग्रेसर – व्यूहांतील आधारभूत व्यक्ति; प्रमुख गायक-वादक.
अंकन – मात्रामापन.
अचल (स्वर) – विकृत न होणारे स्वर; षड्ज व पंचम हे स्वर. २५.
अति – अधिकता-तीव्रता (व्यक्तविणारा उपसर्ग); (उदाहरणार्थ, अतिमन्द्र, अतितार, अतिविलंबित, अतिद्रुत). २८, ६६.
अनुतंकार – प्रत्याघातांनीं वाजणारा तंकार; अनुसरणारा तंकार; प्रतिध्वनीप्रमाणें ऐकूं येणारा तंकार. (समान शब्द – अनुटंकार, अनुझंकार, अनुध्वंकार इ०)
अनुरणन – १:२, १:३, १:४, १:५, १:६ इत्यादि प्रमाणांनीं उपकम्पनांमुळें निघणारे उपनाद (Overtones).
अनुवर्ती – अनुसरणारा; ऐकून म्हणणारा-वाजविणारा; मागें म्हणणारा-वाजविणारा; दोहरविणारा.
अनुशासन – शिस्त; व्यवस्था; योजना; पाळावयाचे नियम. १३२.
अपघाती (स्वर) – स्टाफ-नोटेशन या लेखन-पद्धतींत येणारे अनपेक्षित विकृत-स्वर (Accidental = ♮ # ♭ etc. occurring incidentally). ५४.
अपसारण (चिन्ह) – उणें-चिन्ह; यतीसाठीं लिहावयाची रेषा; आडवी रेषा. (Dash) ४७.
अलंकार – पाठान्तरासाठीं—अभ्यासासाठीं रचलेले स्वरपाठ.
अवकाश – नादरहितता; पोकळी; दोन ठोक्यांतील अन्तर. ६५, ६७.
अवग्रह – आधींच्या मात्रेचें कालमान वाढविणारें चिन्ह; द्विखण्ड-चिन्ह ('ऽ' हें चिन्ह). ३७, ४५, ४६, ४७.
अवघात – आघातानंतर तातीमुळें होणारा प्रत्याघात; दुसऱ्या पुडावर आपोआप होणारा आघात. ११७.

अवच – अपेक्षेपेक्षां कमी कम्पनांचा नाद; नीच–खालचा नाद (Low pitch). १०.

अवनद्ध – वाद्यांचा एक वर्ग; चर्म-वाद्यें; मृदंग, आनक, पणव इत्यादि वाद्यें (Drums). ७९, ८७.

अवनम – वादन-स्थितीमधून पूर्व स्थितींत येणें; दक्षमध्यें येणें.

अवरुद्ध (वायु) – अडविलेला–कोंडलेला–बंदिस्त वायु. १२.

अवरोह – उच्च स्वराकडून अवच स्वराकडे जाणारा क्रम; तारकडून मन्द्रकडे जाणारा क्रम. स्वरांची उतरंड. ५५, ५६.

अवसान – (१) न्यास, समाप्ति, (२) वजन, जोम, उशी, आघात (Accent). ५९.

अविकृत – विकृत नसलेले, कोमल–तीव्र होऊं शकणारे, री ग म ध न हे स्वर. २६.

आघात – अवनद्ध अथवा घन वाद्यांवर वादनासाठीं दिलेला ठोका (Beat). ९४, १०६, १०७.

आघात-स्वर – निमुळता होत जाऊन विलय पावणारा स्वर; विझत जाणारा स्वर. १०७ ते ११०.

आनक – अवनद्ध वाद्याचा एक प्रकार; चर्मवाद्य; तांत असलेला व उभ्यानें वाजविण्याचा मृदंग—दुंदुभी; (Side Drum). ८८, ९३. (चित्रावली पाहा.)

आरंभिक – ध्रुवपदासारखा छोटा चरण; रचनेचें तोंड.

आरोह – अवच स्वराकडून उच्च स्वराकडे जाणारा क्रम. मन्द्रकडून तारकडे जाणारा क्रम; स्वरांची चढण. ५५, ५६.

आलाप – काव्यरहित संथ स्वरविलास. १११.

आलेख – लिहिलेली रचना; स्वर-तालांचें लेखन. ३१.

आवर्तन – चक्राकार गतीनें मूळ पदावर येणें; तेंच तें पुन्हा करणें—गाणें—वाजविणें; पुनरावृत्ति. ५९, ६०.

आश्रयी (राग) – दुसऱ्या रागाप्रमाणें वाटणारा राग.

आस – कम्पनीयता अतूट राखून केलेलें स्वरान्तर. ९५.

उच्च (नाद—स्वर) – सापेक्षतेनें अधिक कम्पनांचा नाद किंवा स्वर; 'अवच'च्या विरुद्ध नाद (High Pitch). १०.

उच्चावचता – (उच्चता = उंची + अवचता = नीचता किंवा खोली.) ध्वनिलहरींच्या कमीअधिक गतीचा कानास कळणारा परिणाम; नादाची पातळी (Pitch; Height or depth of the sound). १०.

उद्घोष – शंख-वादनाने द्यावयाचा आदेश—आज्ञा (Calls). ६४, १११.

उपकम्पनें – मुख्य कम्पनांसमवेत उत्पन्न होणारीं सूक्ष्म कम्पनें. १४.

उपनाद – उपकम्पनांमुळें उत्पन्न होणारा नाद; नादांची वर्ण-जाति ठरविणारे सूक्ष्म व स्वयंभू नाद (Overtones). १३, १४, ९२.

उपवीतक – घोष-प्रमुखानें परिधान करावयाचा शोभिवंत पट्टा (Sash).

ऋषभ – सप्त स्वरांतील दुसरा स्वर; पंचमाचा पंचम; पंचमभावानें येणारा तिसरा स्वर. (Re; Supertonic) २३.

ओंकार – नादब्रह्म लिहून व्यक्त करणारें अक्षर; प्रणव-लेखन; ॐ. १२३.

कंस – 'कोष्टक' पाहा. ४३, ४४, ९५.

कण-यति – सूक्ष्म विश्रांति; सान्तर गायन-वादनामुळें येणारी नाममात्र विश्रांति. ९७, ९८.

कण-स्वर – सूक्ष्म मात्रेचा स्वर; नाममात्र कालमानाचा स्वर. १०३ ते १०६.

कम्प् – हालणें; कापणें; थरथरणें (To vibrate). ९, १५.

कम्पक – कम्प उत्पन्न करण्याचें साधन किंवा माध्यम; शारिका, तालक, नखी, गज, बोटें, भाता इत्यादि. १५

कम्पन – कम्प पावण्याची क्रिया किंवा व्यापार (Vibration). १०.

कम्पनीय – कम्प पावण्याच्या योग्यतेचा-ची चें. १४, १५.

कम्पमान – कम्प पावत असलेला-ली-लें; कम्प्र. १४, १५.

कम्प्य – कम्प पावण्यास योग्य असा. १५.

कम्प्यभाव – कम्प पावण्याची योग्यता, पात्रता, शक्ति किंवा कुवत; कम्प्रता; कम्प्तृता. १४, १५.

कम्प्यता – 'कम्प्यभाव' पाहा. १५.

कम्पनीयता – 'कम्प्यभाव' पाहा.

कम्पित – 'कम्पमान' पाहा.

कम्पिका – कम्प पावणारा चिमटा; स्वरशूल (Tuning fork).

कम्पायक – कम्प उत्पन्न करणारा; गायक—वादक.

करपल्लवी – ताल, लय, संकेत, आदेश इत्यादि दर्शविण्यासाठीं हातांनीं केलेल्या खुणा किंवा हालचाली. ६८.

करताल – मोठी व लोखंडी चिपळी; चिमटा; एक प्रकारचें ताल-वाद्य. ८८.

कर्णप्रत्यय – ऐकण्यामुळें येणारा—पटणारा अनुभव किंवा ज्ञान.

कलश – घोषदण्डाचा गोलक.

कला – नित्यनूतन व मनोरंजक कृति.

कलाकार – कला सादर करणारी व्यक्ति; गायक—वादक. ६९ ते ७१.

काफी – एका थाटाचें नांव; गांधार व निषाद हे स्वर विकृत असणारें सप्तक; खरहरप्रिय मेल (Minor scale). ५४, १५०.

काल – (१) वेळ, समय, अवधी (Time). (२) संवादी मात्रा. (Next to strongest accent). ६३.

कालमान – वेळेचें मोजमाप (Duration). १०, ११, ३६ ते ४९.

काळी एक – 'पट्टी' पाहा.

कुक्कुट – एक प्रकारचें सुषिर वाद्य; कोंबड्याप्रमाणें दिसणारें व कांहींसा तसाच आवाज देणारें वाद्य. हें वाद्य षड्ज-पंचम चालू ठेवून आठ स्वरांत वाजूं शकतें (Bag-pipe). ९८.

केन्द्रतः – व्यूहाच्या मध्याकडून.

केरवा (कहरवा)–तालाचा एक प्रकार; आठ लघु मात्रांचा ताल; मात्रा गट व गण समसमान असणारा ताल; धागे-नाति-नक-धिन याप्रमाणें बोल असणारा ताल (Two-Four Time). ६१, ६२, १५३, १५४.

कोमल–अर्ध्या स्वराची—एक पट्टीची अवच विकृति; 'ऌरी ऌग ऌम ऌध ऌन' हे स्वर; मृदु स्वर (Flat). ३०.

कोष्टक–बंधक; प्रमाणबद्ध तालिका; कंस; स्वरसमूह एकत्र दर्शविणारें चिन्ह; निरन्तर गायन-वादनाचें चिन्ह (Legato; Bound). ४३, ४४, ९५, १५३, १५४.

क्षेपक–कर्णा; नाद फेकणारें (फाकणारें) वाद्याचें तोंड; घंटा (Bell).

खर्ज–मन्द्रतर स्वर (Bass Tones). ९२.

खेमटा–तालाचा एक प्रकार; बारा लघु मात्रांचा ताल; तीन लघु मात्रांचा गट, दोन गटांचा गण, दोन गणांचा ताल; 'धाटेधी-नाधीना-ताटेती-नाधीना' अथवा 'धिंऽन-धिनक-तिंऽन-तिनक' याप्रमाणें बोल असणारा ताल (Six–Eight time). १५३, १५५-

ग–गांधाराचें स्वराक्षर; 'ग' (ग्)–गांधाराचें कण-स्वराक्षर. ३०

गट–मात्रांचा समूह; मात्रा व गण यांच्यामधील तालाचें परिमाण; तालांतील टाळ्या वाजविण्याचें वर्गीकरण (Group). ५९, १२५.

गण–तालाचे मुख्य व समान भाग; गट व ताल यांमधील परिमाण (Bar); मात्रांची विशिष्ट रचना किंवा खंड; एक प्रकारचा वृत्ताचा घटक. ४४, ५९, ६०.

गणदण्ड – गण दर्शविणारी उभी रेषा (Bar-line). ६२.

गणवेष – समान वेष; सैनिकी वेष; समवेष (Uniform). १३४.

गणसाधनम् – सर्व प्रकारची सिद्धता करण्याची क्रिया किंवा कृति; संपत्-सम्यक्. संख्या इत्यादींसह सिद्धता; वादनाची पूर्वतयारी (Make ready). १३५.

गति–वेग; चैतन्य; अस्थिरता (Speed). १०, ११, १७.

गत्यन्तर–भिन्न गतींत जाणें; चालू गति बदलणें.

गांधार – सप्त स्वरांतील तिसरा स्वर; ४ : ५ या संवादभावानें येणारें नादस्थान; पंचमभावानें येणारा पांचवा स्वर (Mi; Mediant). २०

गायक – शब्दांसह स्वरतालादि म्हणणारा; गाणारा. ७०

गायन – गायकानें केलेली रंजक व कलापूर्ण शब्द व नाद यांची निर्मिति.

गीत – गायनास योग्य असें काव्य.

गुरु – मात्रांचें प्रमुख किंवा मध्यवर्ती परिमाण (Crotchet). ३६, ३७, ३९.
—गुरुतर–गुरु मात्रेच्या दुप्पट कालाचें परिमाण (Minim). ३७, ४६.

—गुरुतम – गुरु मात्रेच्या चौपट कालाचें परिमाण (Semibreve). ३७, ४६.

गोमुख – एक सुषिर वाद्य; शंखज वाद्याचा एक मोठा प्रकार (Euphonium). (चित्रावली पाहा.)

घन (वाद्यें) – धातूंचीं भरीव वाद्यें; त्रिभुज, टोल, घंटा इत्यादि वाद्यें. वाद्यांच्या चार प्रकारांतील 'घन' हा एक प्रकार आहे. ७९, ८७.

घनता – नादाची शक्ति (Volume). १६.

घसीट – आरोही मींड. १०३.

घोंकार – अवनद्ध वाद्यांपैकीं खरज वाद्यांचा नाद — शब्द. घुमारा.

घोष – (१) सांघिक व सैनिकी गायन–वादन करणारा वृंद; (Band). (२) सांघिक पठण; सांघिक वादन. ६, ७, ८, ६४, ६८.

घोषदण्ड – घोषाचें नियंत्रण आणि मार्गदर्शन करण्यासाठीं वापरली जाणारी गदा; सुशोभित काठी. (Drum-Majors' Staves)

घोष-प्रमुख – घोषाचा प्रमुख अधिकारी (Band Commander)

घोषसाधनम् – 'गणसाधनम्' पाहा.

चरण – संगीत-रचनेंतील वाक्य; रचनेचा एक स्वयंपूर्ण भाग. ६४.

चरणदण्ड – चरणाची समाप्ति दर्शविणाऱ्या उभ्या रेषा; दण्डद्वय (Double bar). ६५.

चर्म – अवनद्ध वाद्यांत वाजणारें कातडें; कातडी पुडें; कम्पनीय कातडें. ८९.

चर्मबंध – 'बंधक' पाहा.

चल – (१) विकृत होऊं शकणारा स्वर; री, ग, म, ध, न हे पांच स्वर. २५.
(२) चला; चालूं लागा.

चलन – स्वरांच्या संचाराची पद्धति; घाटणी; वैशिष्ट्य; चाल-मोड.

चलित (गायन-वादन) – संचलनांत केलेलें (गायन-वादन).

चित्रालेख – तपमान, पर्जन्यमान, कालमान, उच्चावचतामान इत्यादि व्यक्तविणारें चित्र, ग्राफ (Graph). ३१.

चिन्ह – ठराविक अर्थ व्यक्त करणारी आकृति किंवा खूण (Sign). ४.

छायालग (राग) – अन्य (रागांची) छाया दिसणारा (राग). ५७.

छेदक – मातृकांना जोडणाऱ्या समान्तर रेषा; मात्रांचें विभाजन स्पष्ट करणाऱ्या रेषा; गट-रचना दर्शविणाऱ्या रेषा (Hooks or Tails). ३९ ते ४२.

छेदिका – मात्रांचें विभाजन दर्शविणारे अंक व महिरप. ४३.

जाति – उपनादांमुळें होणारी नादांची वर्गवारी; नादांची वर्णव्यवस्था (Timbre or quality). १४, १५.

झ – झंकाराचें स्वराक्षर–वर्णाक्षर. ८८, ९२, ९३.

झंकार – नादाची विशिष्ट जाति; झल्लरी, टाळ, झांजा, चिपळ्या, योगचाप (लेझिम) इत्यादींचा नाद; मिश्र उच्चावचतेंतील नाद-समुच्चय. ८८.

झपताल – तालाचा एक प्रकार; दहा लघु मात्रांचा ताल; एक गट केरव्याप्रमाणें व दुसरा गट खेमट्याप्रमाणें, अशा प्रकारचे दोन गण असणारा ताल; दशमान ताल; 'धीना-धीधीना-तीना-धीधीना' याप्रमाणें बोल असणारा ताल (Five-Eight Time). १५३, १५५.

झल्लरी – एक प्रकारचें द्विदल घन वाद्य; मोठी झांज. जोडी; झंकारयुक्त वाद्य; झालरा, झांगट (Cymbals). ८८, ९०.

झील – नगारा; बंबाच्या जोडीनें वाजणारें वाद्य; एक अवनद्ध वाद्य; चर्मवाद्याचा एक प्रकार (Kind of Drum) ८७. (चित्रावली पाहा.)

ट – टंकाराचें स्वराक्षर—वर्णाक्षर. ९२, ९३.

टंकार – (तालकांनी वाजणाऱ्या) घन वाद्यांचा नाद; नादांची विशिष्ट जाति; त्रिभुज, टोल, घंटा इत्यादि वाद्यांचा नाद. ८८, ९२.

ठाय (लय) – संथ लय; अति विलंबित लय (Molto Adagio). ६६

डग्गा – तबल्याच्या जोडीनें वाजणारें वाद्य; एक अवनद्ध वाद्य; (मृदंगाच्या) धुम्पुडासारखें वाजणारें वाद्य; बाया. (Kind of small drum). ९०, ९३. (चित्रावली पाहा.)

त – तंकाराचें स्वराक्षर—वर्णाक्षर. ९२, ९३.

तंकार – नादाची विशिष्ट जाति; शारिकांनीं वाजणाऱ्या अवनद्ध वाद्यांचा नाद; आनक, नगारा, ताशा इत्यादि वाद्यांचा नाद. ८९, ९२, ९३.

तत – वाद्यांचा एक प्रकार; तंतु-वाद्यें; तानपुरा, सतार, सारंगी, वीणा इत्यादि वाद्यें; वाद्यांच्या चार प्रकारांत 'तत' हा एक प्रकार आहे. त्यांत कम्पनीय पदार्थाचें कार्य तारा, ताती यांच्यामुळें होतें (String Instruments). ७९.

तति – ओळ; पंक्ति; एकाशेजारीं एक व एकाच दिशेस तोंड असणारी रांग; —(प्रतति – एकामागें एक याप्रमाणें राहून बनलेली रांग); घोष उभा राहाण्याच्या व्यूहांतील ओळी.

तद्भव (स्वर) – 'संस्कारित स्वर' पाहा.

तंतु-वाद्य – तार, तात, इत्यादि कम्पिनीं-(कम्पिन्, कम्पी)मुळें वाजणारीं वाद्यें. ८०.

तबला – डग्ग्याच्या जोडीनें वाजणारें वाद्य; एक अवनद्ध वाद्य; (मृदंगाच्या) शाई-पुडासारखें वाजणारें वाद्य (Kind of small drum). ८७, ८९, ९०. (चित्रावली पाहा.)

तात – आतडीं वळून बनविलेली दोरी; सारंगी, आनक इत्यादि वाद्यांत कम्पिनी म्हणून कार्य करणारा धागा (Cat's gutt; Snare). ७९, ११७.

तार – (१) (स्वर) उच्च स्वर; मध्य स्वरांच्या दुप्पट कम्पनांचे स्वर (Octave above). १८, २८, ३२. (२) तंतु. (String). ७९. (३) वंशी – उच्च-स्वरांची वंशी ७४.

— तारतर – मध्य स्वरांच्या चौपट कम्पनांचे स्वर; अतितार स्वर २८, ३२.

— तारतम – मध्य स्वरांच्या आठपट कम्पनांचे स्वर. ३३.

ताल – विविध मात्रांची वैशिष्ट्यपूर्ण व मनोरंजक रचना; मात्रा, गट व गण यांच्या विशिष्ट प्रकारच्या संगतींतून केलेली वजनांची वर्गवारी (Time). ५३, ५८ ते ६४, १५३ ते १५७.

तालक – ताल देण्याचें साधन; वादनासाठीं वापरावयाची बारीक हातोडिका; बनातीचा किंवा चामड्याचा गोळा जडविलेली शारिका. ८८.

ताल-वाद्य – सामान्यतः एकाच स्वरांत वाजणारें व मुख्यतः ताल व्यक्त करणारें वाद्य; मृदंग, पणवानक, त्रिभुज, झांजा, चौघडा इत्यादि वाद्यें. ८७ ते ९०.

तालान्तर – एका तालांतून दुसऱ्या तालांत जाण्याची कृति.

ताशा – एक अवनद्ध वाद्य (Kind of drum). ८७, ८८. (चित्रावली पाहा.)

तीव्र – अर्ध्या स्वराची किंवा एक पट्टीची उच्च विकृति; 'ᱢम' हा स्वर; तीव्र मध्यम. (Sharp). ३०

तुमुल – मोठा (नाद); प्रचंडतेची परमावधी (Loud). ५०, ५१, ५२.

तूर्य – एक प्रकारचें शंखज वाद्य; शंखापेक्षां बारीक नाळ असणारें वाद्य (Trumpet). (चित्रावली पाहा.)

त्रिकुट – तिनाचा गट किंवा समूह (Triplet). ४३, ४४.

त्रिताल – तालाचा एक प्रकार; सोळा लघु मात्रांचा (किंवा आठ गुरु मात्रांचा) ताल; चार लघु मात्रांचा गट, दोन गटांचा गण व दोन गणांचा ताल; धाधिंधिंधा-धाधिंधिंधा-धातिंतिंता-ताधिंधिंधा याप्रमाणें बोल असणारा ताल; आदिताल (Four–Four or Common Time). १५३, १५६.

त्रिभुज – एक प्रकारचें घन वाद्य; त्रिकोणी सळईचें ताल-वाद्य. (Triangle). ८८.

थाट – 'मेल' पाहा. ५४.

दण्ड – (१) उभी रेषा (गण-दण्ड, चरण-दण्ड इत्यादि. लेखनसंबंधित) (Bar-line). ६२, ६५. (२) घोष-दण्ड याचाच संक्षिप्त उल्लेख (संचलनसंबंधित). १३१.

दण्ड-द्वय – जोड दण्ड; चरण दण्ड; दोन उभ्या रेषा. ६५.

दन्त्य (वर्णाक्षरें) – त थ द ध न यांचें उच्चारण; तंकार, ध्वंकार इत्यादि नाद-प्रकार लेखनांत व्यक्त करण्यासाठीं वापरावयाचीं वर्णाक्षरें; त-वर्ग. ८९.

दल – वादकांचा गट; वाद्य किंवा वादन यांच्या अनुसार पाडलेले विभाग.

दादरा – तालाचा एक प्रकार; सहा गुरु मात्रांचा ताल; एका गुरु मात्रेचा गट, तीन गटांचा एक गण व दोन गणांचा ताल; धा-धि-ना-धा-तिं-ना, धिं-धिं-धा-धा-तू-ना

याप्रमाणें बोल असणारा ताल (Three-Four Time). १५३, १५४.

दीर्घ – लांब; ऱ्हस्वाच्या मानानें अधिक (कालमानाचा); गुरु (Long). ११.

दुन्दुभि – एक प्रकारचें अवनद्ध वाद्य. (Kind of big drum). ८९.

दृक्प्रत्यय – दृष्टिबोध; पाहाण्यामुळें पटणारा अनुभव.

द्रुत – (१) जलद; अधिक गतिमान; घाईची (लय) (Allegro). ३७; (२) लघूपेक्षां ऱ्हस्व (मात्रा). ३३.

दोलनमान – कम्पनांची संख्या; ध्वनिलहरींची गति; ध्वनीच्या आंदोलनांचें गणित (Frequency.) १०.

द्विखण्ड (चिन्ह) – अवग्रहाचेंच मर्यादित अर्थानें वापरलें जाणारें नांव.

द्वित्त्व – दोनदां; पुन्हा पुन्हा.

ध – धैवताचें स्वराक्षर; धंकाराचें वर्णाक्षर; '६' (ध्) – धैवताचें कण-स्वराक्षर. ३०.

धैवत – सप्त स्वरांतील सहावा स्वर; पंचम भावानें येणारा चौथा स्वर (La; Submediant). २३, २५.

ध्वंकार – घनगंभीर नाद; पणवाचा नाद; मोठा व भयावह नाद; स्फोटाचा ध्वनि. ८९.

ध्वनि – वायुलहरींचा कानावर होणारा परिणाम; श्रवणेंद्रियानें समजणारा परिणाम. ९.

ध्वनिलहरी – कम्पमान पदार्थामुळें वातावरणांत उत्पन्न होणाऱ्या लाटा. ९.

ध्वनिशास्त्र – ध्वनिविषयक सिद्धान्त (Acoustics). ५३.

न – निषादाचें स्वराक्षर. '~' (न्)-निषादाचें कण-स्वराक्षर. ३०.

नध्री – आनक व तत्सम वाद्यें अडकविण्याचा काटा; अडणी, टांगणी.

नागांग – नागाप्रमाणें दिसणारें एक सुषिर (वंशीज) वाद्य (Saxophone). ८१. (चित्रावली पाहा).

नाद – मधुर किंवा रंजक ध्वनि; नियमित व समानान्तर ध्वनिलहरींचा परिणाम (Musical Sound). ९, ९१.

नादपट – विशिष्ट उच्चावचतेमधला गाळा—पल्ला. ११,१५,७३.

नादलहरी – समानान्तर ध्वनिलहरी. ९.

नादस्थान – विशिष्ट कम्पनसंख्येचा मधुर ध्वनि. (Tone). १७.

निरन्तर – अखंड, अतूट, प्रवाही; फुंक किंवा श्वास न रोधतां (केलेलें स्वरान्तर) (Slur). ९४, ९५, ९६.

निषाद – सप्तस्वरांतील अखेरचा स्वर; पंचम भावानें येणारा सहावा स्वर. (Si; Leading note). २३.

नीच – 'अवच' पाहा.

नृत्य – संगीताचें तिसरें अंग; (१) गायन, (२) वादन व (३) नृत्य.

नैमित्तिकानि – प्रासंगिक कार्यक्रम; सामारंभिक कार्यक्रम.

प – पंचमाचें स्वराक्षर. '८' (प्) – पंचमाचें कण-स्वराक्षर. ३०.

पंचम – सप्तस्वरांतील पांचवा स्वर; दोनास तीन या प्रमाणानें येणारी उच्चावचता (Sol; Dominant). १९.

पट – कित्ता; संगीत-लेखनाचा आखीव कागद. (Stave). १६०.

पट्टी – हार्मोनियम व तत्सम वाद्यांवरील स्वरस्थान; प्रत्येक स्वरासाठीं दाबावयाची अलग अलग कळ; स्वरपट्टी. (पहिली पांढरी पट्टी षड्ज धरल्यास) सर्व पांढऱ्या पट्ट्या अविकृत स्वरांच्या असतात आणि सर्व काळ्या पट्ट्या विकृत स्वरांच्या असतात. एका सप्तकांत सात पांढऱ्या पट्ट्या व पांच काळ्या पट्ट्या असतात. २६.

पट्टीबंद (वाद्यें) – ठराविक स्वरस्थानें उपलब्ध असणारीं वाद्यें; ऐन वेळीं स्वरबदल अशक्य असणारीं वाद्यें; उदाहरणार्थ, हार्मोनियम, ऑर्गन, पियानो. ७३, १०२.

पणव – अवनद्ध वाद्याचा एक प्रकार; मोठा ढोल (Bass Drum). ८९. (चित्रावली पाहा.)

पत्ती – वाद्याची जीभ; वेताची पातळ पट्टी; स्वरद, शहनाई इत्यादि वाद्यांच्या मुखांतील कम्पिनी पट्टी (Reed). ७९, ८०.

पथसंचलन – सांघिक वाटचाल.

पद – (१) भाग; अंश. (२) गीत; गाणें. (३) पाय; पाऊल.

पदन्यास – नृत्यांत होणाऱ्या पावलांच्या हालचाली.

परिमाण – माप; एकक; प्रमाण (Measure).

परिवर्तन – बदल; उलट स्थिति (Change).

पाट – वर्णाक्षरें; बोलांसाठीं वापरलीं जाणारीं अक्षरें (पाटसंज्ञकाः). ९१

पाठ – अभ्यासासाठीं बांधलेले धडे; सोप्या व छोट्या रचना.

पांढरी एक – 'पट्टी' पाहा.

पाश्चात्त्य (पंडित) – ग्रीक, रोमन इत्यादि युरोपियांचे वारसदार.

पुंस्वर – पुरुषी आवाज; अवचताप्रधान अनुरणनांनीं युक्त स्वर.

पुडें – अवनद्ध वाद्यांसाठीं वापरावयाचें कातडें; कम्प्यभाव असणारें कातडें (Head). १२; समानार्थी शब्द – पुड, पुडी, चर्म, कातडें, पान.
— धुम्पुडें – मृदंगाचें कणिक लावावयाचें व मन्द्र स्वर देणारें पुडें. १०२.
— शाईपुडें – शाईचा टिळा असणारें पुडें.

पूर्ववत् – आधींप्रमाणें; अवनम; पूर्वस्थिति.

पौण्ड्र – एक प्रकारचें शंखज वाद्य; मोठ्या आकाराचें व खरजांतील शृंग (Bass). ७४ (चित्रावली पाहा.)

प्रक्षेपक – क्षेपण करणारा; पुढें फेकणारा.

प्रचलन – चाल; चालण्याचा कार्यक्रम.

प्रणाम – आदर—भक्ति व्यक्तविणारा उद्घोष; मानवंदनेसाठीं वाजविण्याची छोटी रचना (Salute). ६४

प्रतान (प्रतूर्य) – वाद्याची लांबी कमीअधिक होऊं शकणारें शंखज वाद्य (Slide Trombone). ८६, १०३. (चित्रावली पाहा.)

प्रतिवादी (स्वर) – विवादी नसलेले स्वर; वादी व संवादी स्वरांपेक्षां बेताचा संवाद करणारा स्वर — नादस्थान.

प्रतूर्य – एक प्रकारचें शंखज वाद्य; चिंचोळ्या किंवा अरुंद आणि लांब नळीचें वाद्य (Trombone). १०३.

प्रत्याहार – हरकत; विशिष्ट प्रकारचा स्वरसमूह. १२०.

प्रबोधन – जागृतीचा उद्‌घोष. (Reveille).

प्रमाणित (स्वर) – सांधिकासाठीं ठरविलेला स्वर. (Standard). २८, १४६.

प्रमाणितता – प्रमाणबद्धता; प्रमाणीकरण (Standardization).

प्रांगण – मोकळी व उघडी जागा; संचलनादि कार्यक्रमासाठी वापरली जाणारी जागा; क्रीडांगण; संघस्थान (Parade ground).

प्रांगणीय – मोकळ्यावरील; मैदानावरील; संघस्थानावरील; बंदिस्त नसलेल्या–उघड्या जागेंतील (Outdoor). ६.

प्रात्यक्षिक – वादनासह केलेला सामारंभिक कार्यक्रम (Demonstration).

प्रारंभिक – ध्रुवपदासारखा छोटा चरण; रचनेचा तोंडावळा (Introduction).

प्लुत – गुरूपेक्षां दीर्घ (मात्रा). ३७, ९०.

फुंक – सुषिर वाद्यें वाजविण्यासाठीं वायु वापरण्याची कृति; फुंकर. ७७, ८३, ८४.

बंधक – आनक किंवा तत्सम वाद्यें चढविण्यासाठीं वापरले जाणारे तणावे; कातडी ताण किंवा बंध (Brace).

बनात – चेपलेल्या लोकरीचें कापड (Wool Felt).

बंब – एक प्रकारचें अवनद्ध वाद्य; झील-(नगारा)-बरोबर वाजणारें वाद्य; मोठा डग्गा (Big drum). ८७. (चित्रावली पाहा.)

बांसरी – एक प्रकारचें सुषिर वाद्य; फुंकून वाजणारें वेळूचें वाद्य; पावा; मुरली; अलगूज; बन्सी (Flute). ८१. (चित्रावली पाहा.)

बिलावल – 'वेलावली' पाहा.

बोल – तालाचीं वजनें किंवा अवसानें व्यक्त करण्यासाठीं ठरविलेलीं अक्षरें; वर्णाक्षरांचा तालदर्शक समुच्चय. ६२, ९०, ९२.

म – मध्यमाचें स्वराक्षर. 'ꣳ' (म्)–मध्यमाचें कणस्वराक्षर. ३०

मंच – कलेचें आसन किंवा प्रतिष्ठान; कलाकारांची बैठक; गायन-वादनासाठीं वापराव-याची बंदिस्त जागा.

मन्द्र (स्वर) – अवच स्वर; मध्य स्वरांच्या निम्म्या कम्पनांचा स्वर (Octave below). २८, ३२.

— मन्द्रतर – मध्य स्वरांच्या चतुर्थांश कम्पनांचा स्वर; अतिमन्द्र स्वर. २८, ३२, ३३.

— मन्द्रमत – मध्य स्वरांच्या अष्टमांश कम्पनांचा स्वर. ३३.

मध्य – (१) (स्वर) – मन्द्र व तार यांच्यामधील स्वर व सप्तक. २८, ३२.

(२) (लय) – विलंबित व द्रुत यांच्यामधील लय. ६६.

(३) (स्थान) – व्यूहाचें केन्द्र.

मध्यम – सप्त स्वरांतील चौथा (आणि मधला) स्वर; तीनास चार या प्रमाणांनीं मिळणारा स्वर (Fa; Sub-dominant). २०, २१.

मातृका – स्वराक्षरांतील काना; व्यंजनें, स्वराक्षरें, वर्णाक्षरें आणि सर्व परिमाणांच्या मात्रा यांच्या लेखनासाठीं आधारभूत असणारी उभी रेषा (Stem). ३८, ३९.

मात्रा – नादांचें कालमान किंवा ऱ्हस्व-दीर्घता मोजावयाचें परिमाण; कालमापनाचें संगीतोपयोगी माप (Note). ३६, १५२.

मात्रांश – मात्रेचे अंश; गुरु मात्रेचे ½, ⅓, ¼, इत्यादि अंश. ४३.

मितकाल – जागच्या जागीं (चालण्याप्रमाणें) पाय उचलून ठेवणें.

मींड – स्वरान्तर करतांना तें मध्यन्तरांतील सर्व संभाव्य नादस्थानांना स्पर्श करून करण्याची पद्धति. ९४, ९९ ते १०३.

मुक्तराग – रागाचे नियम मोडलेली रचना. ५७.

मुख – शंखज वाद्यांचें तोंड (Mouth piece). ८१.

मुद्रण – मुद्रा वापरून प्रत काढणें. ध्वनिमुद्रण – तबकडीवर अथवा टेपवर प्रत करणें.

मूर्धन्य – टवर्गांतील वर्णाक्षरें. ८८.

मृदंग – एक प्रकारचें अवनद्ध वाद्य; शाईपुड व धुम्पुड असणारें तालवाद्य. ८७, ८९, ९०. (चित्रावली पाहा.)

मृदुल – हळू; मंद; नाजूक; छोट्या विस्तारमानाच्या ध्वनिलहरींचा नादावर होणारा परिणाम (Soft). १२, ५०, ५१, ५२.

मेळ – विकृत-अविकृत स्वरांचीं ठराविक सप्तकें, थाट (Scale). ५४, १५०.

यति – (स्त्रीलिंगी) स्वरांचा अभाव, नादरहितता; विश्रांति (Rest). ४७.

यतिभंग – ऐच्छिक व वाढीव कालमानाची मात्रा; अनपेक्षित कालमानाची मात्रा; प्रत्यक्ष दर्शविलेल्या मात्रेच्या सामान्यतः दुप्पट कालमानाची मात्रा (बनविणारें चिन्ह); ' ⌒ ' हें चिन्ह (Pause). १११.

योगचाप – लेझिम; खेळतांना–व्यायाम करतांना वापरण्याचें ताल-वाद्य. ८८.

र – रणनाचें वर्णाक्षर; '‸' (ऱ्)–रणनाचें कण-वर्णाक्षर ११७.

रचना – राग व ताल यांनीं युक्त अशी स्वरसंगति; काव्य, गीत यांच्यासाठीं ठरविलेली चाल. ५३ ते ६८.

रचनान्तर – एका रचनेंतून दुसऱ्या रचनेंत जाण्याची क्रिया.

रंजन – आनंद-प्राप्ति; करमणूक.

रणन – जलद ध्वनिमालिका; गजर; शीघ्रोच्चारण मर्यादा (Roll). ९०, ९३, ११७, ११८.

रश्मि – शोभादायक दोरी.

राग – स्वरांची रंजक मांडणी किंवा व्यवस्था. ५३, ५५ ते ५७, १५१.

राग-विज्ञान – स्वरांचे आरोहावरोह, वर्ज्यावर्ज्य, वादी-संवादी, संचार इत्यादिविषयक नियम किंवा शास्त्र. ५५.

रागान्तर – एका रागांतून दुसऱ्या रागांत जाण्याची क्रिया. १५१.

रुध् – अवसान किंवा उशी घेण्याची मात्रा.

ऱ्हस्व – आखुड; दीर्घच्या मानानें कमी कालमानाचा; लघु (Short). ११

लघु – ऱ्हस्व अक्षराच्या उच्चारणाचा काल; गुरु मात्रेच्या निम्मी मात्रा (Quaver) ३६, ४०.

— लघुतर – लघु मात्रेच्या निम्म्या कालाचे परिमाण (Semiquaver). ३७, ४१.

— लघुतम – लघु मात्रेच्या चतुर्थांश कालाचें परिमाण (Demi-semiquaver). ३७, ४२

लय – दोन ठोक्यांतील काल किंवा अवकाश. ३८, ५३, ६५ ते ६८, १२९.

— लयकेन्द्र – लयीचा आधार. १३०, १३१.

— लयदर्शन – दिग्दर्शक किंवा प्रमुख यांनीं दाखविलेली लय. १३१.

— लयान्तर – एका लयींतून दुसऱ्या लयींत जाण्याची क्रिया. ६८.

लयभंग – चालू लय बदलणें; तात्पुरती लय बदलणें; यतिभंग (Pause). ११०.

वंशी – एक प्रकारचें सुषिर वाद्य; फुंकून वाजणारें मूलभूत वाद्य (Flute). ८०, ८१, ८२, १०३.

वंशीज – वंशीच्या तत्त्वावर वाजणारीं (वाद्यें). ८१, ८४.

वक्रगति – सप्तकांतील स्वर उलटसुलट क्रमानें घेणें. उदाहरणार्थ, सं न ध प ळम प ध ळन ध प म री स (केदार अवरोह). ५७, १५१.

वर्ज्य (स्वर) – रागास बाधक स्वर. आरोह व अवरोहांतून वगळावयाचे स्वर, ५५, १५१.

अवर्ज्य (स्वर) – रागास आवश्यक स्वर. १५१.

वर्ण – उपकम्पनांमुळें किंवा अनुरणनामुळें ठरणारी नादाची वर्गवारी; ध्वनीची जाति (Quality). १०, १३, ५२, ९१.

वर्णाक्षर – वर्ण व्यक्तविण्यासाठीं ठरविलेलें अक्षर. ९१ ते ९३.

वलय – अवनद्ध वाद्याचीं चर्में बसविण्याच्या गोल कड्या.

वाग्गेयकार – संगीताचा शास्त्री-पंडित; रचनाकार व कलाकार. ६९ ते ७१.

वादक – वाद्य वाजविणारा. ७०.

वादन – वाजविलेलें संगीत.

वादी – रागाचा मुख्य (स्वर); जीवन स्वर; तालाची पहिली (मात्रा); सम. ५६, ६३, १४९.

वाद्य – स्वरोत्पत्तीचें साधन; कम्प्यभाव असणारी वस्तु.

वाद्य-विवरण – वाद्यांची वर्गवारी, जडण-घडण व गुणविशेषांचें वर्णन (Instrumentation). ७, ७२ ते ९०.

वाद्यान्तर – एका वाद्यानंतर दुसरें वाद्य वाजविण्याची कृति.

वाम – डावा; (वामतः – डावीकडून; वामेन – डावीकडे.)

विकृत (स्वर) – अर्ध्या स्वरानें किंवा एक पट्टीनें उच्च अथवा अवच स्वर; ®री ®ग ®म ®ध ®न हे स्वर. २५, २६.

विलंबित (लय) – संथ लय; मध्य लयीच्या निम्मी लय. ६६.

विवादी (स्वर) – वर्ज्य स्वर; संवाद नाकारणारे स्वर. २०, १४९.

विषाण – एक प्रकारचें शंखज वाद्य (Horn). (चित्रावली पाहा.)

विसंवादी – 'विवादी' पाहा. २०

विस्तार – व्याप.

विस्तारमान – व्यापाचें प्रमाण; व्यापकता (Amplitude). १०, १२.

विहित (स्वर) – अपेक्षित; अभिप्रेत; वर्ज्य नसलेला (स्वर). ५५.

वृत्त – ठराविक मात्रांचा संच. ६०, १५३.

वृंदवादन – सांघिक वादन.

वेणु – एक प्रकारचें सुषिर वाद्य; मुरली; आडवी बासरी (Fife). ७९. (चित्रावली पाहा.)

वेलावली – एका थाटाचें नांव; सर्व स्वर अविकृत असणारें सप्तक (Major Scale). बिलावल रागाचें मूळ संस्कृत नांव. ५४, ५६, १५०.

व्यूह – मांडणी; संपत व्हावयाची आकृति (Formations). १२९.

शक्ति (नादाची) – दूरवर पोचण्याची क्षमता; नादाची तुमुलता अथवा मृदुलता (Force of the Sound). १२, ५१.

शंकराभरण – वेलावली मेलाचेंच दाक्षिणात्य नांव (धीर-शंकराभरण). ५४, १५०.

शंख – एक प्रकारचें सुषिर वाद्य; गुणोत्तर संवादानें स्वर वाजणारें वाद्य; श्रीकृष्णांचें युद्धकालीन वाद्य (Bugle). ८०, ८१, ८२. (चित्रावली पाहा.)

शंखज – शंखाच्या तत्त्वावर वाजणारें (वाद्य) ८१, ८४.

शारिका – अवनद्ध वाद्यें वाजविण्याच्या टिपऱ्या; छड्या; काठ्या; कम्पक (Drum sticks). ८९.

शुद्ध (स्वर) – संवादभावानें सिद्ध होणारीं नादस्थानें. २७.

शृंग – सप्त स्वर उपलब्ध असणारें शंखज वाद्य; संयमक-त्रयी उपलब्ध असणारा शंख (Cornet). ८५. (चित्रावली पाहा.)

शेष – घोषदण्डाची काठी.

शेषपुच्छ – घोषदण्डाचें भूमीवर टेकणारें टोंक.

श्राव्यबोध – कानांनीं होणारें ज्ञान.

श्रुति – नादाची उच्चावचता मापण्याचें परिमाण; षड्ज ते तार षड्ज या चढाचे बावीस भाग. १८, १४३, १४४.

श्रुत्यन्तर – एका श्रुतीनंतरच्या नादस्थानावर जाणें. १८.

षड्ज – सप्तस्वरांतील पहिला स्वर; आधारभूत स्वर; जनक स्वर (Tonic or Keynote). १८, २७, ३३, ३४, ८२, ८७.

षड्रंध्रें – वंशी व वंशीज वाद्यें यांची लांबी बदलणारीं सहा प्रमुख भोकें (Finger-holes) ८२ ते ८५.

'ठ' (ष्) – षड्जाचें कणस्वराक्षर. ३०.

स – षड्जाचें स्वराक्षर. ३०.

संकीर्ण – सर्व स्वरांचा उपयोग असणारा (राग). ५७.

संकेत – घोषदण्डानें द्यावयाच्या आज्ञा.

संक्षेप – लघुरूप; लघुलेखन; लेखनांतील बचत. ११२ ते १२१.

संचार – रागासाठीं आवश्यक असलेल्या स्वरांचें चलन-वलन. ५७.

संगत – पूरक गायन-वादन; साथ.

संगीत – रंजक ध्वनिसंगति. १

संगीत-लेखन – ठराविक अक्षरें, आकृत्या, अंक व चिन्हें यांच्या साहाय्यानें लिहिलेलें संगीत; संगीत लिहिण्याची पद्धति. ३.

संघ – समान उद्दिष्टांचा क्रियाशील समूह.

संघगीत – सामूहिक गायनाची कविता.

संचलन – सांघिक वाटचाल.

संचलन-व्यूह – वाटचालीस उपयुक्त अशी उभें राहाण्याची पद्धति.

संचालन – कार्यकारी नियंत्रण, कार्यवाहन.

संयमक – शंखज वाद्याची लांबी बदलणारी कळ (Valve). ८३.

संयमक-त्रयी – शृंग व तत्सम वाद्यांवर असणारी स्वर-बदलाची योजना. ८३.

सन्नध्री – पणव बांधण्याचा पट्टा.

सप्तक – षड्ज, ऋषभ, गांधार, मध्यम, पंचम, धैवत आणि निषाद या सात स्वरांचा गट. २६.

सम – वादी मात्रेचें प्रचलित नांव; तालाची प्रथम मात्रा. ६३.

समगीत – सांघिक म्हणण्यासारखी रचना.

समता – सामूहिक अस्मिता जागविणाऱ्या कृति; सांघिक कवायत.

संवाद – निरनिराळ्या प्रमाणांनीं अन्य स्वरांशीं सहकार्य करण्याचा गुण; स्वरांचें सहजीवन. १७, १८.

संवादक – संवाद करणारा—साधणारा. १८.

संवादभाव – संवादविषयक प्रमाण. १७, १४७, १४८.

संवादिता – संवाद करण्याची शक्ति—योग्यता; संवादश्रेणी. २०.

संवादी – रागाचा दुय्यम श्रेणीचा स्वर; तालाची दुय्यम श्रेणीची मात्रा; वादी स्वराशीं मध्यमभाव किंवा पंचमभाव या प्रमाणांनीं संवाद करणारा स्वर; कालाची मात्रा. २०, ५६, ६३, १४९.

संस्कारित स्वर – शुद्ध स्वरांपासून किंचित् वेगळे बनविलेले स्वर; पाश्चात्त्य पंडितांकडून वापरले जाणारे स्वर (Tempered scale). २७.

सांघिक – सामुदायिक–सामूहिक–एकत्र (Collective) (गायन-वादन). १२८ ते १३४.

साथ – मुख्य गायन-वादनास उठाव आणणारें पूरक गायन-वादन; संगत.

साधनम् – सिद्धता; पूर्वतयारी; अभ्यास; तप (Make ready). १३५ ते १३९.

सान्तर (वादन) – कण-यति घेऊन केलेलें स्वरान्तर-वादन (Tongueing). ९४, ९७, ९८.

सिद्ध – सांघिक गायन-वादनास आरंभ करण्याची स्थिति.

सुषिर – वाद्यांचा एक प्रकार; फुंकून वाजविण्याचीं वाद्यें; वंशीज व शंखज वाद्यें (Wind and Brass Instruments). ७९ ते ८६.

सूचक – सूचना देणारा, सुचविणारा (संकेत).

सृणी – पणव, आनक इत्यादि वाद्यें अडकविण्याचा किंवा टांगण्याचा आकडा; काटा; हूक.

स्त्रीस्वर – उच्चताप्रधान अनुरणनांनीं युक्त असा स्वर; स्त्रियांचा आवाज (Treble).

स्वर – संगीतोपयोगी नादस्थान; नादांच्या उच्चावचतेचें सापेक्ष परिमाण (Tone). १८, १४३.

स्वरकुल – षड्ज-ऋषभादि सात स्वर व विकृत स्वरूपांतील पांच स्वर, असें बारा स्वरांचें कुटुंब; षड्ज ते तार षड्ज यांतील संगीतोपयोगी नादस्थानें. २२ ते २९, १४९.

स्वरद – एक वंशीज वाद्य; पत्तीयुक्त वंशीज वाद्य (Clarinet). ८०, ८३, १३६. (चित्रावली पाहा.)

॥ ॥

अपत्य-द्वितयं किंवा
त्रयं स्याद् उपकारकम् ।
पर्याप्तं तत् कुटुम्बस्य
सर्वथा सुखकारकम् ॥

बस दो या तीन बच्चे :
होते हैं घर में अच्छे

परिवार नियोजन केन्द्र की पहचान लाल तिकोन

davp 68/278

परिवार-नियोजन-केन्द्र-परिचायकः
'रक्तवर्ण'-त्रिकोणः ।

शारदा–(पुण्यपत्तनम् २.) १०:७ ★ रजि. क्र. एम्. एच्. ५५७
● लायसेन्स क्र. १३७ टु पोस्ट विदौट प्रीपेमेण्ट.

महाराष्ट्र-संस्कृत-परिषद् पञ्चमाधिवेशनम् १९६९
प्रज्ञापुरम् (अक्कलकोट - सोलापुर)

परमसद्गुरु-श्रीगजाननमहाराजानां परमपवित्रे महासन्निधाने प्रज्ञापुरे सोमयाग-महायज्ञानुष्ठानं सुनिश्चितं फाल्गुन शु, १२ तः १५, १८९० (२८ फेब्रुवारी १९६९तः १, २, ३, ४ मार्च १९६९) इति दिन-पञ्चकम्। अस्यैव महायागस्य ज्ञानयज्ञाङ्गत्वेन महाराष्ट्र-संस्कृत-परिषदः पञ्चमाधिवेशनं मन्दे १ मार्च १९६९ तथा भानौ २ मार्च १९६९ इति दिनद्वयं संपत्स्यते ।

शुभाशीर्मङ्गलम् – पू० गजाननमहाराज 'श्री' चरणाः।

स्वागताध्यक्षः – श्रीमान् म. स. पारखे

उद्घाटकः – डॉ० हरिभाऊ पाटसकर

अध्यक्षः – डॉ० श्री. भा. वर्णेकर

वक्तारः – ख्यातकीर्तयः भारतीयाः पण्डितोत्तमाः।

अस्यां परिषदि समुपस्थातुकामैः महाराष्ट्र-प्रदेशस्थैः सर्वैः संस्कृतानुरागिभिः स्वागतसदस्यशुल्कं रूप्यकं पञ्चकं, साधारणसदस्यताशुल्कं वा रूप्यकत्रयं महाराष्ट्र संस्कृत परिषद्, ४२५ सदाशिवपेठ, पुणें २ इति संकेतेन प्रेषणीयम् इति साग्रहं प्रार्थयामहे ।

२१ जानेवारी १९६९
पुण्यपत्तनम्

वसन्त अ. गाडगीळ
प्रधान कार्यवाहः

संपादकः मुद्रकः प्रकाशकः स्वामी – वसन्त अनन्त गाडगीळ
मुद्रणस्थलम्– यशवन्त मुद्रणालयः, १८३५ सदाशिव, पुण्यपत्तनम् २.
प्रकाशनस्थलम्-१.- म.म. प्रा.द.वा.पोतदार,४९८ शनिवार,पुण्यपत्तनम् २
२.–श्री. ल.म. चक्रदेव, ३१८ राममोहनमार्गः मुम्बापुरी ४
कार्यालयः— खजिनामहालभवनम्, ४२५ सदाशिव, पुण्यपत्तनम् २.